

„ЕДИН ПОРИВ КЪМ ДУХОВНОТО...“

(Из литературна анкета с Иван Мирчев)

ПЕТЪР ТОНКОВ

— Др. Мирчев, какво знаехте за символизма в началото на творческия Ви път?

— Почти нищо. Може да се каже, не знаех какво точно означава символизъмът. Тук, в провинцията, нещата малко закъсняваха, но все пак бях подочул това-онова, а и списанията редовно четях. Та веднаж попитах Николай Лиливев какво е това символ. „Може, казва, някои да смятат, че символите са думи с по-особено значение — символично, преносно значение. Но в този смисъл всяка дума трябва да наречем символ, тъй като в съчетанието ѝ с други думи тя непременно получава и допълнително значение. Но това още не е истински символ. Символът е нещо по-дълбоко, защото разкрива връзки и нови значения в по-голям обем и прави думата качествено нова по своя смисъл. Това може да се постигне само в поезията, в дълбоката символична поезия. Там думите живеят нов и неподозрян дотогава живот, получават много нови съответствия и полутонове или нюанси.“ Дори някъде си бях записал от него какво точно означава символ, какво е сравнение, какво е метафора и т. н. Това беше към 1921—1922 г. и после през 1931 г., когато Николай прекара една зима в Стара Загора. Всеки ден се срещаме и разговаряхме — той, аз, Иван Хаджихристов и Митко Караджов. Спомням си дори точно, че пристигна през октомври 1931 г. и остана до юни 1932 г. В Стара Загора имаше две лели, които много обичаше и често навестяваше. Освен това те бяха доста бедни и той ги подпомагаше.

— Кога за пръв път чухте за символизма?

— За пръв път чух думата символизъм през 1914 г. За него се заговори след излизането на сп. „Звено“ с редактор Димитър Подвързачов. Той е старозагорец и идваше често тук. Спомням си, че веднъж доведе в Стара Загора Димчо Дебелянов — печатал съм спомен за това във в. „Септември“, Стара Загора. Подвързачов го доведе нарочно хем да види Стара Загора, хем да ни срещне с него — мен и Борис Бакалов. Това беше през лятото на 1914 г. Тук имаше един ъгъл (днес на пресечката на ул. „Асен Велчев“ и бул. „Георги Димитров“), където продаваха хляб. Сега май пак продават хляб. . .

— Да, но не на самия ъгъл — сега там продават цветя, — а непосредствено до него.

— Тъй. . . До хлебарницата пък беше магазинът на Митьо Трифонов — широк социалист. Те, гостите, бяха все широки социалисти и първата им задача беше да видят Митьо Трифонов. Той беше и бръснар, и кафеджия, и съдържател на кръчмата. . . широк социалист, един от организаторите на партията.

— Кое ги е свързвало тези хора с различни интереси и професии?

— Политиката и приятелството ги е свързвало. Подвързачов идваше рядко в Стара Загора, по-често идваше Николай. Димчо е идвал два пъти. Първия път не съм го виждал, но втория път — можах. Спомням си, Николай като ме срещна, ме хвана и каза: „Ела да те заведем при един голям поет!“

— Спомняте ли си добре Димчо Дебелянов?

— Помня го, той се опитваше да рисува на една цигарена кутия — като че някакво дърво.

— Познавахте ли поезията му?

— Да, особено този цикъл, „Под сурдинка“, го знаех наизуст. Неговата поезия възприемах лесно. Не разбирах добре символа на „Разблудната царкиня“, но после разбрах, че е като Яворовата „Песен на песента ми“ — „ти пак се връщаш, блуднице несретна“...

— Коя е тази „блудница несретна“?

— Това е неговата душа. Както у Димчо Дебелянов е същата „разблудна царкиня“. Дори попитах Николай дали Димчо не се е влияел от Яворов. Разбира се, ми каза той, но не е заемствувал нито една авторова дума, а е повлиян, по-точно — вдъхновен — главно от идеята.

— А каква е идеята?

— Идеята — да говори с душата си и да направи от това една голяма, висока и дълга изповед. А може би и това е символизъмът. Да съединиш душата си, красотата и поезията в едно — стихотворение или посма. Да се постигнат нови дълбочини в душата на човека. Първо в собствената душа, а оттам, според таланта и страданието — и към душите на другите.

— Излиза, че символите не са само форма?

— Не излиза, а е така. Всеки може да направи символи, както днес образи или метафори, но да ги изпълни с душа, с голяма и интересна душа, малцина успява.

— Може би в такъв случай по-важно за символизма е тъкмо това съдържание, което извира от глъбините на отделната душа, от индивидуалните преживявания в едно объркано време и зле устроено общество?

— Така трябва да е. Това ще да е по-важно. Останалото е външна форма, която идва от само себе си, която и епигоните могат да овладеят, но без която също, разбира се, символизъмът е невъзможен.

— По това време, за което говорим — 1914 г. — сте печатал вече стихове.

— Да, тогава бях вече приключил първия цикъл или първия етап, да го наречем. Списание „Бисери“, където започнах и където доста се подвизавах с големи стихотворни цикли, беше вече спряло. Разбрах, че за кратко време там бях напечатал 48 стихотворения. Вече се очертаваше и бъдещата война...

— Какъв беше Димчо Дебелянов като човек?

— Димчо като човек беше весел. Весел и мъчялив. Не беше разприказан като някои други, както много приказваше например Димитър Подвързачов. Освен това — открит човек. И умен, тактичен. За да отстрани например моето смущение, смущение на човек, намерил се изведнъж между толкова много хора и поети, и то не какви да са поети, ми заговори за моите стихотворения в „Бисери“. За моя изненада, оказа се, че ги е чел. Това бяха няколко думи за насърчение. Няколко думи, които още помня: „Като работите, ще станете поет...“

— Поезията на Дебелянов популярна ли беше тогава в Стара Загора?

— Поезията му имаше вече слава едновременно с тази на Лилиев, Людмил Стоянов и Траянов.

— А Яворов?

— Яворов? Той стоеше над всички тях. С неговата слава нията не можеше да се сравни. Четяха го много. . . и критиката постоянно се занимаваше с него, особено бяха на шумели драмите му, спореше се за тях; някои ги отричаха, други — обратно, но около името му никога не наставаше тишина. За Димчовата поезия малко се пишеше, но хората, особено младите, я обичаха. . .

Например той много пишеше „хумористични“ стихотворения. Едни такива уж весели, пък лирични. Лилиев също написа „Светло утро, ти прокуди...“ И това стихотворение някои възприемаха за „весело“, дори бе печатано в хумористично издание, но то е лирично, чиста проба сериозна поезия. Не зная защо днес не започнат подобни списания, нямаме хумористични списания, където може да се печата и поезия... подходяща, разбира се. Има само един „Стършел“.

— Приема се, че критикът Иван Радославов е между най-сериозните теоретици на символизма у нас. Чел ли сте го?

— Не го четях дип. Не минаваше за сериозен критик. Изобщо за символизма малко се пишеше, той вървеше у нас без много теории и програми, направо в практиката. Мен особено

ми бяха направили впечатление трите статии на Ботьо Савов за Теодор Траянов, в които разглеждаше такива въпроси — във в. „Наблюдател“ на Страшимиров. После спря и започна да излиза „Наш живот“. В него печаташе Ясенов, Сирак Скитник. . .

Когато четях автори-символисти, за които стана вече реч, усещах, че е нещо по-друго — не като Кирил Христов и Вазов например. Изпълваше ме едно по-приповдигнато ли да кажа, или по-дълбоко преживяно и индивидуално изстрадано чувство. Говореше се наглед за по-везначителни неща, без огромни мащаби, но с повече душа. Усещах се един порив към духовното. Разлика се откриваше и при предаване на природата и пейзажите. Символистите придаваха на природата един по-одушевен вид, тъй да се рече. . . Да вземем Ясенов, един блестящ поет:

Безоблачно утро гората прегърна,
гората зашушна в пророчески блян.

Такива стихове четях за пръв път. Много ги четях. . .

— Кой пръв у нас започна по новия начин?

— Яворов! После в „Хиперион“ и в други списания Иван Радославов се опитваше да докаже и наложи (той с години пишеше само това), че Теодор Траянов е пръв и по-рано е започнал да си служи със символизма. Той впрочем изкарваше Траянов най-големия поет, но никой не му вярваше. Той беше добър поет, особено неговите „Български балади“. Аз също много ги четях. Четях, но не вярвах, че е по-голям от Яворов и по-ранен откривател на новото. Вярвах, че това е Яворов. Бях чел неговите „Безсъници“ и много ми харесваха. Това „Безлунна нощ и адски мрак. . .“ Много влияеше и поразяваше. Даже влияеше още и Пенчо Slaveйков, особено с книгата „На острова на блажените“. Непрекъснато се говореше за нея.

— Кое Ви правеше най-силно впечатление в тази книга?

— Всичко. Това беше една необикновена книга и по съдържанието си, и по поезията, и по формата на талантлива „мистификация“.

— Но в поезията на символистите като че я няма душата на народа?

— Душата на народа я има в друга поезия, също така голяма и много необходима — например Вазов. Неговата душа се е сляла с душата на народа. Но защо всички трябва да бъдат като Вазов, защо да са еднакви? Но и символистите не бяха чак такива индивидуалисти, каквито някои ги изкарваха. Вярно, те пееха и плачеха за собствената си душа сякаш. Но истинският сериозен и задълбочен поет уж говори за себе си, а се разбира за всеки човек.

— Все пак символизмът не остана ли встрани от народа и неговите борби и страдания?

— Тъй ни се струва. Вземете „Вятърът“ от Верхарн. Пише за вятъра, а страда за „умрели гори и села“. Той е символст. Също — „Звънрят“. По-косвено, но той също мисли за това — народа и неговите борби и стремежи.

— Все пак символизмът не скъсва ли в известна степен връзките на индивида с реалната действителност, с външния обективен свят за сметка на субективния?

— Идва ми на ум Хофманстал — „Балада за външния живот“. Това са външни неща — по-важни и по-дълбоки са вътрешните. По-трудно — и до днес — се открива същността на човека и нещата. Символизмът търсеше такъв метод, който да развие реализма в такава насока.

— Можем ли да направим разграничение между символизма и декадентството?

— Да си призная, тогава в онези години, млади години, аз не съм се мъчил да определя за себе си тези понятия. Тях повече ги чувствавахме, много не теоретизирахме. Декадентството — това е крайност, упадък на символизма. Може би това е откъсването му от реализма, от здрава основа и потъване в мистика и пълен хаос, пълна непрогледност и тъма. Обаче дойде един момент и декадентството беше издигнато в култ. Дори Гео Милев писа: „О, декаданс, бяла, божествена лудост!“ Той тогава всичко приемаше, защото виждаше, че големи поети са го казали. Това бяха крайности, разбира се. Имаше в декадентството и някакво смъртно бунтарство, и някакъв анархистичен бунт и протест срещу грубия живот. Едно пресилено, болезнено индивидуално преживяване на света, на иначе реални явления. Един бунт без резултат. . .

— Но Гео Милев тогава не го преследваха. . .

— Забелязва се в творческата Ви еволюция един постепенен, но последователен процес на приближаване към социалното, към „външната“ действителност. В това отншение прави силно впечатление книгата Ви „Отстранена земя“, 1929 г., особено с цикъла „Покрайнина“ — из живота на социалната беднота с протест срещу несправдите.

— Така е, дори нещо повече. Петко Росен беше писал някъде: „Иван Мирчев е издал една нова книга, с която прави поклон на комунистите.“ Това, разбира се, не беше вярно, но аз искрено съчувствах на някои неща — на бедните, социално слабите, онеправданите. Още от училище мразех богатшите, тях ги заклеймявах още в детската литература, която немалко влияеше върху моето съзнание. С богати деца и с богаташи изобило няха никакви връзки и близост. Даже имах доста богати роднини, но ги гледах само отдалече. Така че по социално-имуществено или, както днес се казва, „класово“ положение бях по-близо до бедните. Това не можеше да не отекне по някакъв начин — по-пряко или по-затулено — и в поезията ми, колкото и затворена да беше нейната система.

— Това е характерно за цикъла „Покрайнина“, а и за други цикли. Но все едно ли Ви е било дали нещата ще се променят?

— Не е било така, разбира се. Но това съм отнасял до политиката, от която в нашето изкуство гледахме да бягаме. Социалното се оказа много сложна и неясна територия за нас. Ако не беше дошъл Девети септември, един писател, възпитан в духа на символизма, щеше да си остане неясен и неориентиран докрай. . .

— Но Вие и тогава — през 20-те години — сте усещали ненужността на едно изкуство, откъснато от живота, от хората, затворено в себе си. Да си припомним стихотворението Ви „Грижа“ от книгата „Видения“, 1928 г.:

Но можеш ли ти, блед и незначителен
поет на сънища, на свехнали цветя —
ти можеш ли да утешиш скръбта
на тоя град, на тия клетки жители?

И още по-категорично — в чудесното стихотворение „Певец“:

Напразно ти зовеш звезди
сред сънищата си нелепи,
до утре хорските беди
ще те зазидат в твойта крепост.

— Да, това беше така, това ми помогна по-добре да разбера голямата промяна на Девети септември, по-лесно да се освободя от хипнозата на новоромантизма и сънищата, които в същност бяха моя истински живот. . . ако това е живот. Но има и друго. Никой навреме не подкрепи тази насока у мене.

— Не сте ли бил свързан реално с обществените борби?

— Тази линия на изкуството, която бях следвал дълго, това естетско схващане за самостепенността на изкуството ме отделяха от живота, а не съм се потапял и в политиката.

Може и да има нещо такова, несъзнателно. Не бях свързан с оная линия в поезията ни, която гледаше на изкуството като начин да се промени животът — революционната линия. Може би такъв ми е характерът, може би това се дължи и на провинциалната откъснатост. Преди всичко бях ангажиран със семейството с три деца — да мисля за тяхната трудна издръжка и за несигурното им бъдеще. Това отнемаше много време и сили, доста ме угнетяваше, но не можех да избягна от дълга си. То беше факт. Така неизбежно се откъсвах от живота и се самозазидвах в семейната крепост. Познавах живота главно чрез проблемите и явленията, които се свързваха конкретно с моето семейство. Не беше лесно — от тъмно до тъмно работа за хляба, освен това — творчески мечти и амбиции. Няхах време за нищо друго.

— А това странение от преките житейски конфликти не се ли отразява върху поезията Ви, не губи ли тя от това?

— В изкуството може да има и идеи, и политика, но първо трябва да е изкуство. Поезията е по-широка река и в нея може да се влива и друга вода, но ако няма река, как може да има каквато и да е вода!?

— В Стара Загора през 1916—1917 г. Вие сте издавал списание „Хризантеми“. Каква беше неговата цел?

— Целта беше да се популяризира символизмът, да се покаже новото в поезията. Е, вярно, беше война, но нали изкуството е над всичко, нали затова е символизъм, защото не го интересува нищо друго, ако ще светът да пропадне. Искахме с някои статии и главно с оригинални художествени творби да докажем, че не е литература само онова, което пишат например Кирил Христов, Вазов, Михайловски, че може и по друг начин да се изрази човекът и особено неговата сложна и тъжна душа, че най-подходящи за това са символите. Нас много ни беше въздушевила и половингодишнината на списание „Звено“ на Подвързачова. В това списание четохме хубави, „музикални“ български, европейски и световни поети. Ние бяхме увлечени от тази насока и се срамувахме от ранните си стихчета а ла Кирил Христов. Омагьосани бяхме от Яворов, Дебелянов, Траянов. Търсихме един нов пейзаж... душевен пейзаж и одухотворена със символи природа.

Срам ме е обаче, като си спомня какво лошо отношение имавме към Вазов. Ние го отричахме напълно.

— Но в по-ранни години Вие сте го обичал и рецитирал наизуст?

— Така беше, но после се яви една мода, една дива българска стихия на отрицание на авторитетите, които надрастват средното равнище... тук се включиха и редица духовни водачи, творци. Спомням си и Неделчо Николов имаше лошо отношение към Вазов... като че ли имаме много такива личности и писатели, та да се отказваме с лека ръка от тях. Чак късно след Девети септември това се промени. Призна се дори Йовков и неколцина мъченици символисти, които буржоазията уби, а ги смятахме доскоро проводници на реакцията и буржоазната идеология. И тях, клетите, взеха да ги признават, когато ги няма отдавна. Трябваше вече да се разбере, че който пише за душата, за духовното и красивото, е добър и чист. Материалното е по-мръсно и користоно. Та в „Хризантеми“ пуснах, без да ми мигне окото, една статия от Тодор Недков, младо анархистче, против Вазова...

— Кога разбрахте, че сте сбъркал?

— Разбрах, когато баща ми несмалко не ми откъсна ухото след излизането на статията. Но и Вазов все пишеше за някакви победи и атаки, а войната беше дошла до гуша на всички...

— В „Отстранена земя“ има един силен цикъл „Родина“ — не патриотичен, без никакви патриотарски нотки, а по-скоро социалнопротестен. Там в стихотворението „Народ“ има такива стихове:

Не съм те запомнял до днес
такъв — унизен и прегърбен,
понесъл най-тежките скърби,
народе велик и злочест.

Подобен е образът на народа и в стихотворението „Македония“. Израз на каква вътрешна насока бе това?

— Аз казах — този цикъл, както и „Покрайниши“, въобще книгата „Отстранена земя“ нарочно съм я правил социална. Да бъде отражение на нашия живот, а не само на моя вътрешен индивидуален мир, да стане поезията ми по-витадна в тогавашното разбиране, да намеря земя под нозете си...

— Действително откриваме лирическия герой по-различен от преди — по-реален и раздвижен, по-обемен. Стихотворението „Певец“ от същата сборка звучи като програма на нова идейно-естетическа насока:

Ти гледаш само през прозореца
живота с вълния му вой,
спокойно ти забравяш хората,
потъваш в някакъв покой.

— Вярно, подобна насока е имало като начало на една линия, която развивах и след Девети септември — това е себеотрицанието и разкаянието, че съм останал настрана от мъките на народа, че не съм му помогнал тогава, макар и да не съм могъл. Това е страдание за другите, вяра, че моето съзнание е частица от едно по-общо народно и всечовешко съзнание и страдание, че този, който гледа мъките на хората от прозореца и се пази от злия живот, е недостоеен. Такива чувства напиреха у мене след събитията и след обновяването на нашата поезия.

И нещо друго. . . Символизмът изведнъж сякаш олекна, стана безсмислен и ненужен. Аз преоценях дотогавашните си търсения или може би лутания и се отказвах да зова „звезди сред сънищата си нелепи“. С една дума — това беше край на декаданса. Други времена бяха дошли — социални, реални, земни. Те искаха и други средства. Вече човъркането само в собствената душа изглеждаше нелепо и фините, избрани средства на „символизма“ се оказаха една тънка химера в онова жестоко и брутално време.

— А откъде това чувство на ненужност и непотребност в повечето Ви книги от 20-те години?

— То го има и днес: наскоро писах, че съм „недоумял и незавършен жител“. То е дълбоко у мене. То трябва да го има у всеки творец, защото е слаб още гласът на духовното и етичното. . . слабо се чуе в живота. . . Това чувство ме прави и човек — защото то е моята отговорност и моята вина, че съм поет. . . вина, която някои хора не могат да ми простят, защото те я мислят за кой знае какво щастие. Но тази вина е човешка, защото какъв човек е този, който не се чувства виновен пред слабите, бедните, нещастните. Та сигурно това чувство за непотребност е залегнало у мене по рождение. То много се усилва в провинцията, където всеки гледа да изравни другия и тежко на този, който малко от малко се отличава с някакви дарби. За това беша писал неведнъж и Яворов. Провинцията понякога е машеха за най-добрите си чедра. . . Аз лично се смятам за дребна личност и никой не се занимаваше с мене. . .

— Това не е точно — за Вас са писали немалко изтъкнати писатели и критици.

— Да, вярно, пишеха за мене, особено след „Видения“, 1928 г. Писаха и Константин Гълъбов, и Николай Райнов, но аз се смятах за дребен — някъде тук-тамедвам стъпвам. А и всички пишеха, че все се развивам. Николай Лилиев не пропускаше да казва пред мои приятели: „Мирчев не тепа на едно място, а се развива.“ Това беше от чисто сърце, но аз постоянно се развивах и мислех, че друго не мога да направя, освен да се развивам. . .

— Как се роди идеята за общата ви с Иван Хаджихристов стихосбирка „Тринайсет мистерии“?

— Една вечер се бяхме събрали Ботьо Савов, Иван Хаджихристов и аз. Ботьо имаше някакъв празник и ни беше поканил. Той беше тук адвокат. Направихме главите и Ботьо ни предложи да издадем една книга и той също да пише за нея стихотворения. Той беше по-известен като критик, но повече пишеше поезия и проза. Та решихме да издадем обща книга. Но, разбира се, Ботьо не успя да даде навреме стихотворения и аз трябваше да запълня онова място, което той не успя да употреби за себе си и дадохме книгата в печатницата. Струва ми се, че от Иван Хаджихристов имаше 5 стихотворения, а моите бяха 8 — та общо „тринайсет мистерии“. . .

— Защо „мистерии“?

— Защото глупости. . . Всичко трябваше тогава да бъде мистично. Идеята беше на Ботьо Савов, който мечтаеше за някакъв мистицизъм, което личи и в първия му том разкази. Та той предлагаше такива неща. Изобщо не можеше да ни напъти — нямаше ясна представа за художественото творчество. Иначе беше добряк, обичаше да се шегува и прекалено много обичаше поезията на Траянов с всичките ѝ някъде безсмислици. Той харесваше някои мои неща и беше писал една критика за мене. Изобщо животът беше такъв, че навеждаше на мистика — труден беше да го приемеш, каквото е в действителност, и да се съгласиш да го живееш като такъв без мистика и без илюзии или някакви по-стични блянове, ако ще и невъзможни. . .

— Може би затова символизмът е просъществувал повече у нас?

— Може би — символите ни спасяваха и правеха всичко някак по-почистено и замъглено в блекувана духовна действителност. Животът като че изглеждаше по-поносим. И мистиката ще да е дошла оттам. . . от непонятното към мъгливото, от мъгливото — към имати-

нерното и тъй нататък... Трябваше човек някак да се спасява от тъпата и банална действителност...

— Разкажете за дружбата Ви с Иван Хаджихристов. Кога започна?

— Тя започна отдавна-отдавна, преди около седемдесет години. Когато се чувам да ги произнасям толкова големи цифри, хем ми е весело, хем и страшно... Та значи — преди цял един живот, през цели епохи и събития минал и... заминал...

Още през гимназията аз се познавах с него, но не общувахме, защото той беше вече вътршил (същата гимназия) и имаше отделни приятели.

— Какви други приятели, на каква основа?

— Ами на каква — пощиваше си и поиграваше карти човекът... По тази причина аз тогава не дружах с него. Той си имаше своя среда, която не можеше да стане и моя. Аз гледах да живея само с книгите и литературата. И трябваше да го търся по своите интереси, които, знаех, че не са чужди и на него. Научих му, с една дума, всички пътеки. И разгеле, като го намеря, той ми предлагаше стол, поръчваше си кафе, понякога и на мене, не отговаряше веднага на деловите ми въпроси и си следеше играта. Мълчеше, мълчеше, макар че не беше много мълчалив и след час чакане ще ми каже: „Иванчо... тази работа... ела утре.“ Тази работа напимер беше — обещал ми някакви стихотворения за „Хризантеми“ или нещо подобно. Бях упорит и по този начин получих стихотворението „Пътници“, което се отпечата в първия брой на „Хризантеми“:

Щом късно слънце ги огрей,
те носят своята няма вест:
безмълвни пътници във черно,
които уморено слизат
със стъпки кротки и неверни
по пътя на далечен лес.

И така нататък... По този начин съм получил всички — и „Анна“, и „Юда“, и „Гибел“...

— Изглежда, си е струвало настояването и търпението...

— Струвало си е, разбира се, това са най-хубавите му работи.

— Защо Хаджихристов е водил такъв живот?

— Беше артистична натура, широка душа...

— Това лошо ли е?

— Ами хубаво ли е само? Губеше време, разпиляваше се на много страни...

— Все пак това не му е попречило да създаде такива лирически бисери като „Анна“ и „Гибел“...

— Но по-нататък? Не е достатъчно това...

— Защо не е написал друго така хубаво?

— Не е имал възможност...

— Но все пак ги е написал — въпреки прекалено артистичния си живот или може би тъкмо поради него...

— Те са създадени в моменти на просветление и вдъхновение. Мнението на Николай Лилиев беше високо за тях. Той ги оприличаваше в едно писмо до мен като някакви светли откровения, напомнящи Блока, но Хаджихристов трябваше да оправдае това доверие и тази оценка. Това беше полък от Блок, грабнал го е, но по-нататък не се е срещал с Блок. Наистина, много обичаше Блок, после — Балмонт, Пастернак...

— Как той сам обясняваше тези състояния, творческия си процес?

— Никак — не ги обясняваше.

— Все пак, като преценяваме един поет с оригинален талант, не сме ли твърде строги, мерейки го посредством практическия манталитет?

— Сигурно има нещо такова. Еснафът не може да оцени и приеме един метежен дух, който се разкрива такъв в живота и поведението си, не можех да го приема изцяло и аз, тъй като се различавахме, макар да не съм бил никога еснаф, а може би съм бил и метежен дух вътре в себе си и в някои поетични работи. Но външно погледнато — бях противоположен... и до-

сега съм такъв — методичен, овладяя, самодисциплиниран. Иначе аз бих бил загубен... За това не мога и докрай да разбера Иван Хаджихристов...

— А ако не беше такъв животът му, може би нямаше да напише тези няколко чудесни неща, с които остана трайно в литературата?

— Да, но ако беше използвал това свободно време, което имаше и което безразсъдно пилесеше — щеше да направи чудеса. Трябва да кажа, че аз не му харесвам качеството навсякъде...

— Вие сте общували и дружили десетилетия, това не е било възможно при лоши отношения...

— Напротив, отношенията ни бяха отлични. Това се дължеше главно на него. Той не допушаше никога скарване. А и аз, разбира се, никога не бях груб, но и той някак не позволяваше с държанието си това. С характера си умееше да подкупва, с искреност и непосредственост да те разоръжи... Понякога това, че не можеш да се скараш с него, когато е виновен, бе обидно за мене, но отношенията ни външно бяха отлични...

— И все пак, за какво говорехте, когато общувахте?

— За всякакви неща, приятно беше, интересно, той беше дискретно ироничен и самоироничен, духовит и непосредствен, но не ти позволяваше да отидеш по-навътре. За всичко друго говорехме, не и за най-важното, за творчеството...

— Интересна личност...

— Той беше една сложна личност. Затова ми е смешно, когато някои, без да са го познавали, взеха да пишат за него големи „спомени“...

— Поетите изобщо не са ли по природа малко съзерцателни, малко склонни към леност?

— Ами ако се огледаме наоколо и дори близко до нас, така е... Много са мързеливи. Ами един Гьоте, той не е ли поет... и то какъв, а нима е бил мързелив! Това не е качество на поета. Ами Верлен, Бодлер — и те са били деца на природата и волността, но не са били мързеливи. Книгите им тежат — не само по обем. Бодлер например е следял целия литературен и художествен живот на времето си, познавал е изтънко живописиста и е писал най-добре за нея, особено за импресионистите. Това е било огромен труд... другото е... между другото. Той никога не е забравял главния си дълг — да живее за изкуството! Сега ги гледам някои — като напишат десет стихотворения на година, са доволни...

— Нека се върнем пак към Хаджихристов — една интересна личност, неразбрана и досега, недооценена, бих казал...

— Какво повече да говорим. Той беше една енигма, нима друг можеше да бъде символистът? Той бе един романтик, който искаше да забрави този истински живот и да си измисли свой — хубав или лош, но по-интересен; той бягаше от действителността в изкуството, а може би и в азартата, защото не се примиряваше с посредствения живот, но нямаше волята и нагона да създаде този живот със средствата на изкуството. Такава му е била натурата. Изобщо една малко мистична фигура — викаха му по едно време „мистериозния“...

— Може би има нещо много лично и скрковано в стихотворението му „Датският принц“:

Във всяка момчешка компания
аз внасям мистически смут.
Където да бъде по Дания,
в двореца ме смятат за луд.

— Може би... Във всеки случай хубаво го е казал. И вярно...

— В основата на някои от най-добрите му работи — например поемата „Анна“ — стояха ли някакви реални преживявания на Хаджихристов?

— Кой да ти каже това — нищо не споделяше за своето творчество...

— А Вие?

— Аз му споделях всичко — така, както сега разказвам. Той — нищо... Като сфинкс, който мълчи, но не защото няма какво да каже, а защото може би знае много и има какво да каже. Говореше по най-важните неща с мълчание. Но кой можеше да го разбере?...